

MÉSZÁROS CSABA

„Sötét fellegek Európa egén”

A fasiszta hatalomátvétel Olaszországban

Az elveszett győzelem

Az első világháború idején Olaszország az Osztrák–Magyar Monarchiával szemben igényt tartott Trentinóra, Tirolra, Isztriára mint olaszlakta területekre. Ezeket valamint további olasz igények kilégítését ígérte az 1915. április 26-án kötött londoni szerződés Franciaország, Anglia és a cári Oroszország nevében. A háború utáni párizsi békekonferencia a szerződésben foglaltaknak csak egy részét juttatta Olaszországnak. Vita kerekedett Dalmáciáról és Fiuméről is, amelyeket Jugoszlávia elvitattott az olaszoktól. Tiltakozásképpen Orlando miniszterelnök és Sannino külügyminiszter elhagyta Párizst, és visszatért Rómába (1919. április). Bár Olaszország az antant oldalán győztesen került ki a háborúból, belső problémái nemcsak hogy nem oldódtak meg, hanem a háború hatására még inkább súlyosbodtak. A háború teljesen felforgatta az állam gazdasági, politikai életét.

Az első világháború mindenekelőtt az ország gazdasági, pénzügyi helyzetét ásta alá. A viszonylag kevés belső erőforrással rendelkező Olaszország egymaga nem bírta viselni a háború költségeit, ezért egyre nagyobb mértékben volt kénytelen szövetségeseihez fordulni, ami az állam nagymértékű eladósodását eredményezte. Az olasz gazdasági viszonyokat már közvetlenül az egység létrejötte után is erősen befolyásolta néhány speciális körülmény: az ipar területén az alapvető nyersanyagbázis (szén, vasérc, olaj) hiánya, mezőgazdasági téren pedig az ország lakosságának nagyságához és élelmiszer-szükségletéhez képest elégtelen agrárterület és agrártermelés. Mivel a legfontosabb ipari nyersanyagokat és mezőgazdasági cikkeket Olaszország mindig külföldről hozta be, az olasz gazdasági életnek fontos meghatározója volt a termelés és a külkereskedelem, ezen belül pedig az export-import mérleg állása. A nyersanyaghiány és az elégtelen agrártermelés miatt a külkereskedelmi mérleg már a háború előtt is passzív volt. A deficitet Olaszország hagyományosan két forrásból pótolta: a külföldre vándorolt olaszok devizaküldeményeiből és az idegenforgalomból. A háború folyamán mindkét forrás katasztrofálisan elapadt, ugyanakkor az importszükséglet – egyrészt a hadiüzemek felfokozott termeléséhez szükséges nyersanyagtöbblet, másrészt a katonai behívások következtében csökkent agrártermelés miatt – megnövekedett. Az egymást követő kormányok nem tudtak megbirkózni a súlyos gazdasági helyzettel: fokozódott az áruhiány, nőtt a munkanélküliség, az állami valuta devalválódott. Ez a súlyos gazdasági krízis politikai téren is mély válságot eredményezett.

Az olasz politikai történet és a parlamenti hagyományok az első világháború előtt nem ismerték a pártok mai szilárd szervezeti felépítettségét. Bár voltak formális pártok (Olasz Szocialista Párt, Olasz Liberális Párt, Olasz Köztársasági Párt), de ezek is gyakran csak egyes kiemelkedő személyiségek körül kialakult csoportosulások voltak, ahol nem pártpolitika érvényesült, hanem ezen személyek politikája. 1919 januárjában jelent meg a nem túl színes politikai palettán az Olasz Néppárt, amely a katolikusok hivatalos visszatérését jelentette az olasz politikai életbe. Az 1919-es választásokon száz képviselőt sikerült a képviselőházba küldeniük. A hivatalos szocialista pártnak pedig 156 képviselője volt. Ettől az időtől kezdve Olaszországban már elképzelhetetlen volt úgy kormányt alakítani, hogy azt, aki erre megbízást kap a királytól, ne támogassák vagy a néppártiak, vagy a szocialisták. E két párt

volt a képviselőház legerősebb csoportosulása. Úgy gondolom tehát érdemes néhány mondat erejéig megállni náluk. Mind a katolikus szervezetek, mind a Néppárt mérsékelt reformokat hirdetett a társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális élet valamennyi területén, az adózás átalakításától kezdve az iskolarendszer megjavításán keresztül a választójog reformjáig. Síkraszállt a társadalmi szervezetek szabadságának biztosításáért, a dolgozók szövetkezeteinek segítéséért, a munkaidő szabályozásáért, a szociális gondoskodás javításáért. A program ellenére a párt nem volt egységes, jelen voltak a demokraták és a régi stílusú katolikus konzervatívok is. Ez a megosztottság érezte hatását a párt politikai akcióiban is.

A szocialista párt volt az a párt, amely ellenezte a háborút, és itt a – megnyert – háború végén ez az a párt, amely szavazóinak száma duplájára, parlamenti mandátumainak száma pedig 52-ről 156-ra nőtt. Az olasz szocializmus nem óhajtott erőszakos forradalmat, bár szórványos de heves agitációja révén magához akarta vonzani a néptömegeket. Ezekből származtak a sztrájkok, amelyeknek nem sikerült megtörni a párt politikai ellenfeleit. Ily módon nem csináltak igazi forradalmat, ugyanakkor hatalomra sem jutottak. A szocialisták nem szánták el magukat arra, hogy erővel szerezzék meg a hatalmat, de nem is akarták azt megosztani. A pártvezetőségben és lapjukban, az *Avanti*¹ hasábjain szünet nélkül hangoztatták: „Ne tagadjuk meg önmagunkat”², hűeknek kell maradnunk nagy eszméinkhez: a proletariátushoz, a kapitalizmus elleni harchoz. De ezek nagyon gyakran csak szavak voltak, amelyek mögött hiába keressük a politikai akciók pontos terveit. Mindezek ismerete azért fontos, mert így láthatjuk, hogy Olaszország két legerősebb pártja – saját belső problémái miatt – sem elég erős ahhoz, hogy a kialakult válsághelyzetet megfelelően kezelje. Ugyanakkor 1919 és 1922 között öt kormány váltotta egymást. De a kabinet helyzete akkor is nagyon bizonytalan, amikor nincs kormányválság, főleg úgy, hogy 1920-ban színre léptek a fasiszták.

Az olasz fasizmus kezdete

A fasizmus csak 1920 végén vált elsőrendű politikai erővé. Amikor 1919 márciusában megszületett, még nem volt párt, csak egyszerű mozgalom. Maga Mussolini írta később (1932-ben): „...nem élt bennem semmiféle határozott elméleti terv. Elvem... a cselekvés elve volt. A fasizmus... a cselekvés szükségességéből született és lett cselekvéssé.”³ De ki is volt *Benito Mussolini*, az ember? 1914-ig szocialista, az *Avanti* című újság főszerkesztője. A pártból 1914-ben kizárták, mert kedvezően foglalt állást Olaszországnak Ausztria és Németország elleni háborúba lépésével kapcsolatban. Mindenekelőtt állandóan élt benne a cselekvés szükséglete, és cselekedni annyi, mint utat törni magunknak, megnyitni saját érvényesülésünk útját. Ereje nagyrészt a tagadatlanul heves, de sohasem homályos és



1. ábra. MUSSOLINI EGY KATOLIKUS SZENTMISÉN

sohasem színtelen szónoklataiban rejlett. Ő hát a vezér, párthívei pedig az első időkben leszerelt katonák voltak. A régi frontharcosokban a lázadás szelleme élt mindennel szemben, amiről úgy vélték, hogy akár az országban, akár külföldön megalázza a hazát. Az effajta elemek mellett mások is akadtak, olyanok, akiket többé-kevésbé cselekvés és kalandvágy sarkall. Ezekben inkább a karriervágy élt. A fasizmus kezdetben együtt élt a squadrizmussal.⁴ Majd mindegyik csoportban találunk olyanokat is, akik a fasizmus helyi diktátoraivá, „rasszokká” nővik ki magukat; ezek voltak azok a vezetők (pl. Farinacci Cremonában, Balbo Ferrarában), akik helyi személyi hatalmat tudtak teremteni maguknak. Mögéjük egyre számosabban sorakoztak fel a „rohamosztagok”, amelyek tagjai részt vettek a szocialisták elleni büntető expedíciókban. Ezek az akciók tipikus módon folytak le mindenütt. Egy korabeli szocialista jelentés drámai módon örökítette meg az olasz településekben végbement eseményeket: „Azzal kezdik, hogy létrehoznak egy fasciót és felavatják a gagliardettót, a fasiszta zászlót. Az első fasiszta mag a községekben idegen elemekből tevődik össze, akikhez csatlakozik néhány ember, rendszerint foglalkozás nélküliek, akiket természetesen megfizetnek, de senki sem tudja, kitől kapja a pénzt... Először is leveszik a község háromszínű zászlaját, azután létrehoznak egy „elnökséget”, körülbelül húsz fasisztából, akik végigdorbézolják a falut, míg a lakosság dolgozik. A posta érkezésekor a postahivatal előtt ácsorognak, és ha valaki megjelenik, hogy átvegye szocialista újságját, azt követik és felszólítják, hogy mondja le, és udvariasan kiveszik a kezéből. Hogy kárpótolják veszteségét, aprópénzt dobnak neki a földre: Vegye csak fel, ha igényt tart rá! Ha tiltakozik szabadságának megsértése miatt, saját érdekében tanácsolják, hogy ne legyen nagyon felháborodva, még ennél rosszabb is érheti... A súlyosabb csapások nem sokáig váratnak magukra. A község házáról el akarják távolítani a szocialista vezetőket... Célba veszik tehát a polgármestert és helyettesét, tudomásukra hozzák, hogy le kell mondaniuk saját érdekükben és határozzanak gyorsan. Az általános szavazati joggal megválasztottak nem akarják elhinni, hogy létezik ilyen arcátlanság, és várnak néhány napig, hátha ez az ismeretlen személyek által megkísérelt megfélemlítési manőver nem is valóság. A fascio helyi vezetője jelenti felelőseinek, hogy a parancsot a község nem teljesítette. Erre gyorsan válaszolnak, hogy akcióba kell lépni. Rohamszerep jelenik meg a polgármester és helyettese lakásán. Vagy kényszerítik, hogy azonnal írjon egy levelet, lemondólevelet önkéntesen, vagy pedig csak tanácsolják neki, hogy mondjon le saját és családja érdekében, akiket terrorizálnak, eltávolítanak, míg a küldöttség elvégzi a dolgát. Az önfejlődő polgármestereket összerugdossák, megtámadják éjjel, vagy amikor hazatér... Miután a vezetésből és az intézményekből minden szocialista nyomot eltávolítottak, a fasiszták helyi szocialistaellenes elemeket toboroznak..., és nyíltan bevezetik saját törvényüket. Ez a törvény nem más, mint a bot. A fascio vezetősége egyben törvényszék is. Megvizsgálja minden polgár magán- és politikai életét is kihirdeti felette ítéletét, ami csak akkor válik ismertté, amikor azt végrehajtották... Az ítélet végrehajtásával különleges kiképzésben részesült squadristákat bíznak meg, akik azt is tudják, hogy hol kell ütni az elítéltet. Ha fiatal, akkor a fején, ha öreg, akkor a hátán, vagy a mellén...⁵ Néhány hónap leforgása alatt a fasisztáknak jórészt sikerült szétrombolniuk a vidék haladó szervezeteinek tekintélyes részét. Csúpan 1921 első felében, a squadrista mozgalom első nagy terrorhullámának idején, Olaszország egész területén 726 fasiszta támadás történt. Ennek során a fasiszták tizenhét újságszerkesztőséget és nyomdát, 59 népházat, 119 munkakamarát, 107 szövetkezetet, 83 parasztligát, nyolc kölcsönzőintézetet, 141 kommunista és szocialista szekciót, száz kultúrkört, tíz népkönyvtárat, egy népi

egyetemet, huszonnyolc szakszervezetet, ötvenhárom munkásegyletet támadtak, semmisítették meg.⁶ A mozgalom taglétszáma 1921 első felében ugrásszerűen emelkedett. Míg 1920 végén az országban megalakult fasciók száma a kétszázat sem érte el, s taglétszámuk hozzávetőlegesen 30-40 ezer körül mozgott, 1921 márciusára a szervezetek száma 317-re emelkedett, a taglétszám pedig megduplázódott.

A fasciók számának növekedésével egyidejűleg megváltozott jellegük is. 1920–21 fordulóján országosan is a szó legszorosabb értelmében „harci” szervezetekként jelentek meg. 1920 őszétől a fasciók sajátos félkatonai alakulatokká változtak, amelyeknek alapegységeit különböző fegyveres csoportok: rohamosztagok, büntetőcsoportok, szabadcsapatok s különféle változatban megjelenő terrorista bandák alkották. Kifejlődésük első szakaszában az ország egész területére kiterjedő központi irányítást még nélkülözték. Szervezeti összetartozásuk eleinte legfeljebb községi, városi, körzeti és esetleg tartományi alapon alakult ki. Mussolinin pedig olyannyira nélkülözte a mozgalom, hogy egyes „rasszok” egyenesen tagadták a squadrizmus közösségét a fasisztákkal. A squadristák mozgalmának élén azonban nem állt senki. Az a tény, hogy a mozgalom egyetlen fővezérrel sem rendelkezett előbb-utóbb csökkentette a hatalmas civil haderő ütőképességét, s ennek végül is a központosítás szükségességének elismeréséhez kellett vezetnie. Ez pedig ismét Mussolini pozícióit erősíthette. Végsősoron tehát éppen Mussolini és a squadrizmus ellentéte szabadította ki Mussolinin elszigeteltségéből: ha magányos vezér volt hadsereg nélkül, mi sem tűnt logikusabbnak, mint élére állni egy hadseregnek, amely csak a fővezért nélkülözte. 1921 tavaszán Mussolini ebben az értelemben döntött: testestül-lelkestül a squadrizmusnak adta magát. Mindazonáltal felemelkedése a vezéri posztra ezúttal nem volt tüneményes; vezérsege, egy a mozgalmat és az ő személyét egyaránt érintő súlyos válság megoldásaként az 1921. májusi parlamenti választások után valósult meg.

1921 tavaszán a Giolitti-kormány⁷ elhatározta, hogy a fasisztát parlamenti választás útján az állam legitim részévé teszi, és a fasisztát vezetőket parlamenti képviselőhöz juttatja. 1921 áprilisában a király feloszlatta a parlamentet és kiírta az új választásokat. A választási harc megvívására Giolitti a fasisztákkal bővítette ki választási szövetségét, amely az összes konzervatív, jobboldali pártot tömörítette. A konzervatív alkotmányos pártok és a fasiszták közös blokkja, amely Nemzeti Blokk néven indult, nem fogalmazott meg külön programot. A szövetség egyetlen alapelve, a munkás és parasztellenességen nyugodott. A választási harcot (amelyet a fasiszták csak úgy tekintettek, mint a polgárháború egy epizódját), a fasiszták heves terrorja kísérte: a választási küzdelem során 1921. április 8-tól május 14-ig, alig több mint egy hónap alatt 105-en meghaltak, 431-en pedig megsebesültek az összetűzésekben. A terror ellenére az 1921. május 15-én lezajlott választásokon a Nemzeti Blokk pártjai megszerezték ugyan a parlament 535 helyének többségét, 275 helyet,⁸ de külön-külön még mindig elmaradtak a szocialisták képviselői mögött. A választás megbuktatta a Nemzeti Blokkot életre hívó *Giolittit* és kormányát, helyét pedig a szocialis-reformista párt vezetője, *Bonomi*⁹ vette át, akit egykor (1912-ben) a líbiai háború támogatása miatt éppen Mussolinin követelésére zártak ki a Szocialista Pártból. Kormányában – a fasiszták kivételével – a Nemzeti Blokk, valamint a Néppárt képviselői vettek részt. A Szocialista Párt a terror ellenére 123 mandátumot szerezve még mindig a parlament legnagyobb pártja maradt.

Ennek megfelelően augusztus 3-án a Szocialista Párt vezetőségének és parlamenti csoportjának egyes tagjai, valamint az Általános Munkásszövetség, továbbá a fasciók



2. ábra. A FASISZTA MILÍCIA ESKÜTÉTELE

Nemzeti Tanácsa és a fasiszták parlamenti csoportja Megbékélési Paktumot kötött. Ebben kötelezettséget vállaltak, hogy „nyomban munkához látnak” a fenyegetések, tettegességek, megtorlások, büntetőakciók, bosszúállások, zsarolások és személyi erőszakosságok megszüntetéséhez. A paktumban rögzítették, hogy minden tartományban

2-2 szocialista és fasiszta képviselőből álló döntőbizottságot hoznak létre, amelynek elnöke közös megállapodással választott. A paktum megállapodásai azonban csak papíron léteztek, gyakorlati megvalósulását azonban mind a Szocialista Párt, mind a fasiszták többsége megghiúsította.

Néhány hónappal korábban már felmerült egyes fasiszta csoportokban, hogy időszerű lenne a mozgalmat formálisan is párttá szervezni, amely egységes program és taktikai elvek alapján működne. Mussolini felkarolta a javaslatot, s 1921 szeptemberében hozzáfogott a pártszervezési kampányhoz. A fasiszták pártalakuló kongresszusa november 7-én nyílt meg Rómában, ahol világra segítették a Nemzeti Fasiszta Pártot. A párt szervezeti szabályában elrendelték, hogy minden fasciónak rohamosztagokat kell létrehoznia abból a célból, hogy elejét vegye az ellenfél erőszakos cselekményeinek. A rohamosztagokat egységes katonai alakulatokká szervezte. Több osztag egy centúriát, több centúria egy cohors, több cohors pedig egy légiót alkotott, amely egy konzul parancsnoksága alatt állott. A fasiszta haderő tagjai fekete egyenruhát viseltek. Római mintára kétféle milíciát szerveztek: a principi (fő) csoportok alkották az aktív milíciát, míg a triari csoportok a tartaléksereget biztosították. Ezenkívül a 15–18 éves fiúk részére „ifjúsági élcsapatok”, valamint a nők számára „női gárdák” szervezését is előirányozták. Ezenkívül meghatározták a Fasiszta Párt céljait. A párt követeli: a pénzügyi mérleg megjavítását a legszigorúbb takarékoság alapján, a közigazgatás decentralizálását és a bürokrácia felszámolását, az állami támogatás megvonását minden olyan vállalatától, amely az állam és a nemzet számára nem hasznos, az adórendszer egyszerűsítését, a közmunkák megszüntetését és új közmunkaterv kidolgozását a katonai, műszaki és gazdasági szükségletek szerint. Ez a program több olyan elvet tartalmaz, melyet a háború előtt a nacionalisták vallottak magukénak. Ugyanakkor tartalmaz „modern” megoldásokat, reformokat követeltek és a tömegek számára egy új állami és társadalmi lét körvonalait mutatták.

A marcia su Roma – menetelés Róma felé

Mussolini egyetlen esélye a hatalom megszerzésére a liberális állam válságának elmélyülése volt. S ha ez bekövetkezik, akkor – mint az egyetlen elhasználatlan politikai tényező – magához ragadhatja a hatalmat. Mussolini kettős tevékenységet kezdett folytatni. Mind a terrorizmus módszereit, mind a parlamentarizmus eszközeit felhasználta célja elérése érdekében. A fasiszták legnagyobb ellenfele az Olasz Szocialista Párt 1922

októberére elveszítette tagságának mintegy felét, a szocialista szakszervezetek tagsága pedig, több mint kétmillióról nyolcszázezerre esett vissza. A munkások többsége passzívvá vált és elkeseredett, némán, lényegében tétlenül szemlélte az eseményeket. Az 1921-es Bonomi-kormány megbukott, és Facta¹⁰ lépett a koalíció élére. A parlamenti helyzet ezután úgy alakult, hogy Facta kormányának megbuktatásához elegendő volt, ha a fasiszta csoport együtt szavaz a baloldallal. A kormány megbuktatását két esemény követhette: az új választás kiírása, illetve az, hogy Giolittinak sikerül szélesebb kormányzati bázist összehoznia, és ismét ő lép uralomra. Mindkét változat magában foglalta a kormányba való bekerülést, de ezt mindkettő csak kisebbségként tette volna lehetővé. Mindenesetre Mussolini most Giolittit látta legnagyobb ellenfelének, és így arra törekedett, hogy neki vessen gáncsot. Ekkor határozta el a nagy tömegdemonstrációt, a parlamenten kívüli nyomást, a „Róma felé menetelés” megszervezését. Ezt nem azzal a céllal tette, hogy polgárháborút kezdeményezzen, s hogy valóban bevonuljon Rómába, hanem azzal, hogy Giolittit megakadályozza a kormányalakításban. Ha ez sikerül – gondolta – maga alakíthat kormányt.

Ezekben az októberi napokban Mussolini számos taktikai lépést is tett: tárgyal minden kormányképes polgári politikussal. Factával elhitette, hogy amennyiben kormányon marad, ő kész tárcát vállalni kabinetjében. Salandrát,¹¹ a liberális tábor potenciális miniszterelnökjelöltjét az utolsó pillanatig abban a hitben ringatta, hogy a „játék” egy Salandra–Mussolini-kormányzat megalakításáért folyik. Október 12-én született meg az elhatározás: meg kell szervezni a döntő akciót. E napon Mussolini tárgyalásra hívta a fasiszta fegyveres alakulatok néhány vezetőjét, és elhatározták, hogy az akciót egy négytagú bizottság veszi kézbe. Tagjai: Bullo De Vecchi, De Bano, Bianchi. Ő maga Nápolyba indult, s útközben megállt Rómában, hogy találkozzék Salandrával, és megerősítse közös kormányalakításukhoz fűzött reményében. Ezután a nápolyi fasiszta nagygyűlésen bejelentette a tervezett államcsínyt.

Közölte, hogy a felajánlott kormánypozíciók nem elégítik ki: „a fasiszták nem járnak a cselédlépcsőn”.¹² Marad tehát az erőszak. Közben a négytagú vezérkar megállapodott abban, hogy a mozgósítást 27-én elkezdik, majd a „kellő pillanatban” kiadják a parancsot a Rómába indulásra. Délután Olaszország számos városában, először Cremonában, Pisában, Firenzében, majd egész Észak- és Közép-Olaszországban megkezdődött a „felkelés”. A fasiszták mindenütt felvonultak a városháza, a telefonközpont, a laktanyák és más középületek elé, hogy birtokukba vegyék, de harcra sehol sem került sor. A „fasiszta forradalom” mindenhol a legnagyobb szívéllyesség közepette bontakozott ki. A polgári hatóságok az első felszólításra ellenállás nélkül átadták az épületeket és a hatalmat a fasisztáknak. Ahol némi ellenállás mutatkozott, a fasiszták félreálltak. Triesztben a fasiszta vezetők éppen együtt ittak a tábornokokkal és a vezető



3. ábra. III. VIKTOR EMÁNUEL OLASZ KIRÁLY

hivatalnokokkal, amikor a mozgósítási parancs megérkezett. A legjobb hangulatban tré-fálkoztak azon, hogy most lőniük kellene egymásra, és nyugodtan tovább ittak. Rómában szintén mozgósították a fasisztákat, de a parancs szerint csak tüntetniük kellett. A fasiszta „haderő” a tartalékokkal együtt mintegy 40-50 ezernyi volt, s ebből alig harmincezer vonult fel. Ez a harmincezer főnyi hadsereg, amely egyetlen ágyúval sem rendelkezett, s amelynek sem ellátása, sem utánpótlása nem volt megszervezve, hiányos fegyverzettel, leginkább csak gumibotokkal felszerelve, végül tönkreázva a tartós esőzésben, egészében inkább egy üldözött rablóbandára hasonlított, mintsem támadó seregre. Mivel Róma felé szünetelt a vasúti közlekedés, az összes alegység a fővárostól 30-40 km-re megállt, és várta a támadó parancsot, amely azonban sohasem érkezett meg, mert közben Róma önként behódolt. Október 27-ről 28-ra virradó éjszakán Facta tárgyalta III. Viktor Emánuel¹³ királlyal. Megegyezték abban, hogy kihirdetik az ostromállapotot, s az erről szóló okmányt Facta reggel aláírásra készen terjeszti a király elé, s egyidejűleg a római helyőrség parancsnokának utasítást ad Róma védelmére. Október 28-án reggel nyolc órakor Facta a király elé terjesztette az ostromállapot kihirdetéséről szóló okmányt, amelynek végrehajtására az éj folyamán minden intézkedést megtettek. És ekkor „váratlan” fordulat történt: a király megtagadta az okmány aláírását, s ezt Facta ellentmondás nélkül tudomásul vette. A király pálfordulásának okait többféleképpen magyarázzák. Állítólag maga Facta is csak nagyon kevés meggyőződéssel terjesztette a király elé az okmányt, és valójában ő beszélt rá a visszautasításra, hogy azután maga egyezzen meg Mussolinivel, mint arra rögtön kísérletet is tett. Más magyarázatok szerint a királyt egész éjjel legfőbb tanácsosai és bizalmasai vették körül, akik rémképeket festettek előtte a fasiszták mozgósításáról.

A király a délután folyamán hivatalosan megbízta Salandrót kormányalakítással, majd Mussoliniért üzent. De ő kijelentette: csak akkor jön Rómába, ha megbízást kap a kormányalakításra. 28-án egész nap megbeszélések folytak, egy esetleges Salandra–Mussolini kormányról. Mussolininak, hogy megpuhítsák, még a belügyi tárcát is felajánlották. Aztán 29-én már egyenesen könyörgőre fogták, de Mussolini már biztos volt a dolgában. Ekkor Salandra visszaadta megbízását, s közölték Mussolinival, hogy a király őt bízta meg az új kormány megalakításával.

A totális fasizmus kiépítése

Mussolini hatalomra jutását követően a fasiszta államnak két periódusát kell különválasztanunk. Az egyik 1922 novemberétől 1925 januárjáig tartott, a másik 1925. január 3-án kezdődött. Az első periódusban nem történtek lényeges, forradalmi változások. Az olasz élet alapjait képező intézmények nem változtak. Mussolini ebben az időszakban még hajlandó a liberális és néppárti miniszterekkel való együttműködésre. Eközben az országban folytatód-tak az erőszakos akciók a szocialisták, a kommunisták és mindazok ellen, akik nem fasiszták. A politikai élet terén Mussolini először megszerezte a képviselőház bizalmát, kormánya részére 306 szavazattal 116 ellenében, és egyidejűleg teljhatalommal ruházták fel. Formá-lisan tehát parlamenti felhatalmazás szerint cselekedett, de közben azon tevékenykedett, hogy saját bizalmi embereiből álló képviselőházat hozzon létre. Ekkor született meg az 1923. november 18-i választási törvény, amely szerint a vezető listán $\frac{2}{3}$ -os többséget kell elérnie, s ezért a többi listánkon elegendő a viszonylagos többséget elérni, nem szükséges az abszolút többség. 1924. április 6-án megtartott szavazást a fasiszták terrorja kísérte. A választás

eredménye mégsem hozta meg Mussolininek a totális győzelmet. A mintegy hét és fél millió szavazatból a fasiszták kereken négy és fél milliót (65%), a parlament 535 helyéből 374-et szereztek meg.¹⁴ A többi párt együttesen mintegy három millió szavazatot kapott, így a fasisztáknak még mindig jelentékeny számú nem fasiszta képviselővel kellett számolniuk a parlamentben, noha a választási törvény értelmében a nem fasiszta pártok jóval kevesebb mandátumhoz jutottak, mint ha arányos elosztás érvényesült volna. Még ennek a periódusnak meghatározó eseménye a Matteotti-ügy, és az ezt követő válságidőszak. *Giacomo Matteotti* vezető szocialista képviselő, és a fasizmus egyik legjelentősebb ellenfele volt. Politikai nézeteinek talán legerősebb motívuma a humanizmus volt. Az ő esetében a fasiszták elleni fellépés nemcsak egy pártvezér politizálását és taktikáját jelentette, az ellenséges alakulattal szemben, hanem egyúttal a magát függetlennek érző egyén szinte ösztönszerű lázadását a szervezett barbarizmus ellen: Matteotti tipikusan gyakorlati, aktív politikus alkat volt, nem pedig olyan elméleti ember aki elkeseredett, belső ellenállását pusztán tudományos, elméleti síkon levezethette volna. 1924. május 30-án heves támadást intézett a képviselőházban a kormány ellen, az áprilisi választásokon elkövetett túlkapások miatt. Néhány nap múlva (június 10.) a fasiszták elrabolták Rómában, a nyílt utcáról, és holtteste csak néhány hét múlva került elő. Az mindenki számára világos volt, hogy a tetteseket Mussolini körül kell keresni. Több történész is megállapította, hogy az akció előkészítése és végrehajtása között lényeges különbségek mutatkoznak. Túlságosan hosszadalmas, széleskörű és gondos volt az előkészítés, hogysen egyszerű „megleckéztetésre” lehetne gondolni. Valószínűleg az eredeti terv Matteotti külföldre szöktetése lehetett. Ott akartak végezni vele, úgy tüntetve fel halálát, mint külföldi fasiszta emigránsok bosszúját azokért a gyilkosságokért, amelyeket Svájcban, Franciaországban állítólag a szocialisták követtek el fasiszták ellen. Matteotti eltávolításának ez olyan módja lett volna, ami közvetlenül nem érinti Mussolinin és kormányát, és mégis „kivonja a forgalomból” azt az embert, aki útjában áll a fasizmusnak. Ez a „félresikerült” emberrablás, viszont átalakította a politikai mezőnyt és új helyzet elé állította mind a pártokat, mind az állami és társadalmi tényezőket.

1924. június 14-én az ellenzéki pártok úgy döntöttek, hogy elhagyják a parlamentet, s mindaddig nem vesznek részt a törvényhozás munkájában, amíg nem teljesítik követeléseiket. Az ülésen elhatározták Mussolini lemondatását, a milícia felosztatását és az alkotmányos rendszer visszaállítását. Ezt az antifasiszta szövetséget az ókori római történet analógiájára *aventinusi blokknak* nevezték. E kritikus periódusban a fasizmus soraiban is kétségtelen jelek mutattak a felbomlás felé. Június 14-én a kormány négy minisztere benyújtotta lemondását, s nyilatkozatában a nemzeti megbékélésen munkálkodó új kormány megalakulását sürgette. Mussolini ügyes elhatározással kiaknázta az ellenzék parlamenti távozásával előállított új helyzetet: felismerve, hogy lépésével az ellenzék saját magát fosztotta meg a legalkalmasabb fórumtól, ahol kifejezést adhatott tiltakozásainak, június 16-án, az évi költségvetés tárgyalása után bizonytalan időre elnapoltatta a képviselőház munkáját, aminek kettős sikert könyvelhetett el. Egyrészt az alkotmányos formák megsértése nélkül megszabadította kormányát a parlament kontroljától, másrészt a törvényhozás szüneteltetésének felelősségét az ellenzékre hárította. Az ellenzék mindvégig alatta maradt a történelmi pillanat által diktált feladatoknak. Bár az ország közvéleményének többsége morális felháborodásában a fasiszták ellen fordult, az ellenzékől mi sem állt távolabb, mint hogy mozgósítsa és harcba hívja a tömegeket. Így az ellenzék szembeszegülése a fasizmussal, lényegében megmaradt



4. ábra. A MILICIA FELVONULÁSA
A PIAZZA VENEZIÁN

kijelentem itt, e gyülekezet színe előtt, és az egész olasz nép színe előtt, hogy egymagam vállalom a politikai, erkölcsi és történelmi felelősséget mindazért, ami történt.¹⁶ És ami történni fog, tehetnék hozzá, hiszen ezt követően már feladja a nem fasisztákkal való együttműködés taktikáját is: a teljes hatalom a fasiszták kezébe került. És ezzel elérhetünk az 1925–26-os törvények időszakához, melyekkel jelentősen előrehaladt a totális állam kiépítésének folyamata.

Egyik alapvető törvény az 1925. december 24-i, ami a kormányfő sajátos helyzetére vonatkozik. „A kormányfőt... a király nevezi ki és hívja vissza; a kormányfő a kormány általános politikai irányvonalaért a királynak felelős...¹⁷ Ezzel megszűnt a miniszterelnöknek a parlamenttel szembeni felelőssége. A képviselőház akár megszavazza a bizalmat, akár nem, a kormányfő hivatalában marad. Ugyanennek a törvénynek a 6. cikkelye kimondja, hogy semmilyen kérdést nem lehet a parlament elé terjeszteni a kormányfő előzetes jóváhagyása nélkül. Ily módon tehát minden politikai vita elkerülhető. 1926. november 5-én a minisztertanács „kivételes törvényeket” fogadott el. A rendszerrel szemben álló valamennyi pártot, szövetséget, szervezetet feloszlatták. Az „államvédelmi törvény” keretében



5. ábra. AZ OLASZ KORMÁNY TAGJAI 1926-BAN: (BALRÓL JOBBRA) FEDELE KULTUSZMINISZTER, CHIANO KÖZLEKEDÉSI MINISZTER, BELUZZO NEMZETGAZDASÁGI MINISZTER, VOLPI GRÓF PÉNZÜGYMINISZTER, LANZA DI SCALIA HERCEG GYARMATÜGYI MINISZTER, ROCCO IGAZSÁGÜGYMINISZTER

a fasiszta állam elleni vétségekre bevezették a halálbüntetést. Létrehozták a Különleges Törvényszéket, amelynek egyedüli illetékessége a politikai perek tárgyalására terjedt ki. Két éven át a „belpolitikai élet” krónikáját ennek a törvényszéknek a perei szolgáltatták. A fasiszta állam biztonságának védelmére elrendelték a politikai titkosrendőrség az OVRA (Organizzazione Vigiliana di Repressione Antifascista) felállítását. Ezek után törölték a szocialista és kommunista képviselők mandátumát, akiket már előzőleg letartóztattak.

Az aventinusi képviselőknek a parlamentből való eltávolítása után formálisan még megmaradt a parlament mint választott képviselői szerv, s megmaradt a király által kinevezett szenátus is. Ám ez után csak fasiszták foglalták el a padsorokat. 1927. november 10-én a Fasiszta Nagytanács megtárgyalta és elfogadta az új parlamenti törvény tervezetét, amely szerint a polgári demokratikus népképviselői rendszert és a parlamenti választások rendszerét megszüntették, és a képviselők kinevezésének, valamint a kinevezett képviselők, népszavazás útján történő jóváhagyásának rendszerével cserélték fel. Az új parlamenti rendszer szerint a képviselők számát országosan 400 főben szabták meg. A képviselőket a fasiszta szakmai szervezeteknek, valamint az országos jelentőségű kulturális, művelődésügyi, propaganda és jótékonyági szervezeteknek kellett kijelölniük. A 400 képviselő végleges kinevezése a Nagytanács kizárólagos joga volt. A Nagytanácsot is átalakították, és szervesen beépítették az államhatalomba. Ez a törvény „A fasizmus Nagytanácsának rendszere és jogköre” nevet kapta. Ez kimondta, hogy a Fasiszta Nagytanács „csúcsszervezet, amely (...) a rendszer egész tevékenységét koordinálja és integrálja.”¹⁸ A törvényt 1928. december 9-én fogadták el. Tagjait 1926-tól a fasiszta pártkongresszus választotta meg egy Mussolini által szerkesztett lista alapján. A totális állam kiépítésének befejező szakaszában a fasizmus komoly sikerként könyvelhette el, hogy az egyházzal évek óta (1926-tól) folyó tárgyalások eredménnyel zárultak. A Vatikán részéről *Francesco Pacelli*, a későbbi XII. Pius bátyja, fasiszta oldalról *Domenico Barone* államtanácsos, majd halála után maga Mussolini folytatta a megbeszéléseket. Az 1929. február 11-én megkötött Lateráni egyezmény értelmében, Róma meghatározott pontján megalakult a „Citta del Vaticano” a Vatikán városállam, melynek teljhatalmú vezetője a pápa. Elismerte továbbá a Szentszéknek minden nemzetközi kérdésben való teljes szuverenitását. Ezt a politikai megállapodást egészítette ki, egy pénzügyi megállapodás. Eszerint az olasz állam kötelezte magát, hogy az egyezmény megkötésekor kifizet a Szentszéknek 750 millió lírát, továbbá letétbe helyez egymilliárd névértékű államkötvényt.

A pápa (XI. Pius) egyik beszédében a lateráni szerződésről szólva kijelentett: „Minket is nagy érdeklődéssel és nemes lélekkel meghallgatott a másik fél. És talán szükség volt egy olyan emberre, mint az akivel a gondviselés összehozott bennünket...”¹⁹ A gondviselés embere pedig nem volt más, mint Mussolini. Mára már némi túlzásnak tűnhet XI. Pius ezen kijelentése. Bár az tény, hogy az olasz gazdasági élet a 1920-as években valamelyest konszolidálódott. Mindemellett Mussolinire a történelem az alapvető emberi jogok eltiporójára, és a demokrácia meggyalázójára emlékezik vissza.

Felhasznált irodalom

- B. LÓRINCZ ZSUZSA (szerk.): *A vatikáni magyar követ jelenti*. Budapest, 1969.
 ÁRKUS ISTVÁN: *Itáliai katonacsizma*. Budapest, 1985.
 FEDERICO CHABOD: *Olaszország története. 1918–1948*. Budapest, 1967.
 KIS ALADÁR: *A duce*. Budapest, 1989.
 KIS ALADÁR: *Az olasz fasizmus története*. Budapest, 1970.
 ORMOS MÁRIA: *A Matteotti-ügy*. Budapest, 1973.
 ORMOS MÁRIA: *Mussolini*. Budapest, 1987.
 SZÁNTÓ KONRÁD: *Egyháztörténelem*. IV. köt. Budapest, [é. n.]

Jegyzetek

- ¹ Avanti (ol. *előre*): Olaszországi napilap, az Olasz Szocialista Párt központi orgánuma. 1897 óta jelenik meg Rómában. Az olasz fasizmus idején (1926–1943) külföldön jelent meg. 1943-ban újjralapították.
- ² Chabod: i. m. 45.
- ³ Uo. 55.
- ⁴ *Squadrimus*: A Pó-síkságról kiindult terrorista ellenforradalom, amely valamennyi a munkás- és parasztmozgalomhoz tartozó szervezet és intézmény ellen irányult.
- ⁵ Kis: A duce. 140–143.
- ⁶ Uo. 144.
- ⁷ Giovanni Giolitti (1842–1928): a liberális párt vezetője, 1892–1893, 1903–1905, 1906–1909, 1911–1914, 1920–21 között miniszterelnök. Haláláig határozottan szemben áll Mussolinivel.
- ⁸ Ormos: i. m. 150.
- ⁹ Ivano Bonomi (1873–1951): 1912-ig a szocialista párt tagja, majd csatlakozott a reformistákhoz. Az első világháború alatt miniszter, 1921. július – 1922. február között miniszterelnök. Mussolini ellenzékének aktív tagja. 1944. július – 1945. június között újra miniszterelnök.
- ¹⁰ Luigi Facta (1861–1930): néppárti politikus, 1922 februárjában miniszterelnök.
- ¹¹ Antonio Salandra (1853–1931): jobboldali liberális politikus, 1914–16 között miniszterelnök. 1925-ben visszavonul.
- ¹² Ormos: i. m. 170.
- ¹³ Viktor Emánuel III. (1869–1947) 1900-tól 1946-ig olasz király.
- ¹⁴ Kis: Az olasz fasizmus... 179.
- ¹⁵ Kis: A duce. 223.
- ¹⁶ Chabod: i. m. 77.
- ¹⁷ Uo. 77.p.
- ¹⁸ Kis: Az olasz fasizmus... 195.
- ¹⁹ Chabod 83.

HEGYI GERGELY

Az olasz–etióp háború

Az első világháború lezárulása után az antanthatalmak által Olaszországnak ígért területeket (Tirolt a Brenner-hágóig, Triesztet, Isztriát, Gradiskát, Valenót a Sasseno-szigetekkel, Dalmáciát, a Dodekanézoszt, Izmirt és környékét, Afrikában a német gyarmatok, valamint Albánia egy részét) nem kapta meg, amelyek után Mussolini hatalomra jutásával igényt támasztottak. Elsősorban a balkáni olasz befolyás elérését kívánták, valamint az afrikai gyarmatok egységesítését. Mivel Líbiából a franciák és az angolok miatt nem tudtak nagyobb területeket szerezni, így az egyetlen terjeszkedési lehetőség Olasz-Szomáliából és Eritreából a független Abesszínia irányába történhetett. A balkán-közép-európai, valamint az afrikai igény együttesen egy európai negyedik nagyhatalom megerősítésének tervét jelentette – a régi római birodalom feltámasztását. Mussolini úgy értékelte a helyzetet, hogy saját céljait még azelőtt el kellett érnie, mielőtt Németország teljes erővel megindulhatna, s Olaszországot az említett gyarapodásban megakadályozná. Ez főleg Hitler hatalomra jutása után jelentette a felkészülés meggyorsítását. Az 1934. júniusi velencei Hitler–Mussolini találkozó sem vezetett eredményre. Ezért Mussolini úgy döntött, hogy a hódítást 1936-tal bezáróan be kell fejeznie, mielőtt Németország annyira megerősödne, hogy a Brenner-hágón át megtámadhassa. Ekkoriban az olasz–francia viszony látszott megjavulni, valamint Anglia kétértelmű magatartása és a Népszövetség rétova lépései mind az olaszoknak kedveztek. Olaszország csak abban az esetben támadhatta meg nyugodtan Etiópiát, ha a hátát biztonságban tudja, tehát amíg ő Afrikában harcol addig senki sem támadja meg Európában, mivel a kétfrontos háborúra nem biztos, hogy képes lett volna. Anglia később azzal védekezett, hogy nem volt tisztában az olaszok szándékával, azonban az nem felelt meg a tényeknek, hiszen Sir John Simon külügyminiszter világosan kijelentette, hogy Mussolini el akarja foglalni Etiópiát. Az olasz kormány februártól kezdett el csapatokat szállítani afrikai gyarmataira. Ezt a pillanatot használta ki Hitler arra, hogy felmondja a versailles-i szerződést, és kimondja a korlátlan fegyverkezést. Érthető volt ezután, hogy a politikusok figyelmét Hitler kötötte le, és ez szerencsétlenül befolyásolta Hailé Szelasszié és Etiópia sorsát. 1935. március 17-én a császár jelezte, hogy az olasz kormány megszakította a közvetlen tárgyalásokat, elutasította a döntőbírósi eljárást, s teljes erővel szállítja csapatait Etiópia szomszédságába. Itt érdemes megemlíteni, hogy az európai nagyhatalmak követték „jól bevált” politikájukat, vagyis megpróbálták különböző területek átadására rábírní Hailé Szelassziét a harcok elkerülése végett. Mit számított nekik egy-egy afrikai határ, ha az az ő érdekeiket nem sértette. Az angol elnöző magatartás csak az olasz–német kapcsolatok szorosabbá válása után változott meg (1935. júniusa). Egyértelműen ki lehet jelteni, hogy Etiópiát a Népszövetség életben tartásáért áldozták fel.

A háborúra a casus bellit egy határincidens jelentette, ami a Val Val oázisnál történt. Ez az oázis minden térképen Etiópia területén volt jelölve, azonban Olaszország katonákat állomásoztatott ott. 1934. december 5-én egy ezer fős etióp alakulat támadta meg az olasz szolgálatban lévő bennszülött helyőrséget. Utóbbi ellenállt, amíg meg nem érkeztek az olasz segítő csapatok néhány repülőgéppel és harckocsival megerősítve, és el nem zavarták a támadókat. Ezután kezdte el hangoztatni Mussolini, hogy a határok védelmére csapatokat kell



HAILÉ SZELASSZIÉ ETIÓP CSÁSZÁR

makacskodása miatt igen csekélyek. Olaszország ekkorra minden ásványi anyagból (olaj, szén) kellő mennyiséget halmozott fel az utánpótlás ellátására. A 29. hadosztályt Dél-Olaszországban összehozták, s Graziani tábornok elindult Eritreába. Az olaszok utakat, vasútvonalakat, erődítéseket és repülőtereket építettek. A nyár végére az olasz hadsereg teljes létszámát kb. egymillió főre emelték. Angolelleses tüntetéseket tartottak Rómában. Az eközben a Népszövetségben lezajló bizottsági tárgyalások, indítványok és elképzelések mind az olaszok malmára hajtották a vizet, az időhúzás nekik kedvezett. Szeptember 1-től kezdve Olaszországban egész sor korlátozó jellegű gazdasági és pénzügyi rendelkezést léptettek életbe. Az angolok a készülődés hatására jelentős flottaösszevonást hajtottak végre a Földközi-tengeren. 1935 szeptemberére Olaszország befejezte a háborús előkészületeket, ami ellen túlságosan senki sem tiltakozott, ezért gondolhatták azt Rómában, hogy a hadjáratot mindenki csendben végig fogja nézni.

Haile Selasszié ezalatt megpróbálta megoldani Etiópia védelmének megszervezését. A császár mindenekelőtt Nagy-Britannia és az Egyesült Államok segítségét szerette volna megszerezni, különféle koncessziók és érdekeltségek biztosításával. Azonban ezek a próbálkozások sem vezettek eredményre. A Standard Oilt az amerikai kormány szólította fel egy Etióp koncesszió felmondására, nehogy az olaszok érdekeit sértsék és a háború kirobbantására okot adjanak. Anglia még ekkor is a Népszövetség egyben tartását tartotta szem előtt, valamint az európai erőegyensúly fenntartását.

Etiópiába szállítania. Az ilyen incidensek mindennaposak voltak az ilyen pontosan ki nem jelölt határszakaszokon, de ezt az egyet használta fel az olasz sajtó és Mussolini. Az eset után mindkét fél a Népszövetséghez fordult a probléma megoldásához. Itt kezdődött az a huzavona, ami meghatározta a nemzetközi politikát 1935 októberéig, a háború kitöréséig (területi rendezési tervek, a jó viszony Olaszországgal bármi áron).

Mussolini 1935 januárjában, miután meg egyezett a franciákkal, hogy azok az etiópiai kaland alatt nem támadják meg, elhatározta a háborút. Január 29-én a somáliai–etiópiai határon újabb incidensre került sor. Február 12-én Olaszországban elrendelték két hadosztály mozgósítását, és azok kiegészítése céljából az 1911-es korosztály behívását. A két hadosztály parancsnokává Graziani tábornokot nevezték ki. Az olasz külügyminisztérium eközben végig azt hangoztatta, hogy ezek a lépések csak a védelmet szolgálják. A csapatszállítások február 20-án indultak. Az első transzport negyven tisztből és 750 közlegényből álló műszaki csoport volt. 21-én négyszáz szakmunkás követte őket. Február 21-én az olasz sajtó jelezte, hogy a békés megegyezés kilátásai az etióp fél

Olaszországban sem volt egységes a háború megítélése. Egyes kormánykörök úgy gondolták, hogy a háború nem éri meg az európai béke felborítását. Továbbá úgy látták, hogy a nehéz terep, a rossz utánpótlási lehetőségek és a várható szívós ellenállás miatt túlságosan nagy véráldozatot követel. A pénzügyi szakértők szerint Olaszország amúgy is súlyos anyagi helyzetében egy ilyen kaland megengedhetetlen volt. Úgy tűnt, hogy a Mussolini által ígért háromhetes villámháború kivitelezhetetlen, egyes elemzők szerint akár több mint egy évig is eltarthat, addig pedig Olaszország nem lesz képes aktívan részt venni az európai politikában.

Mussolini két okot nevezett meg az Etiópia elleni háború megkezdésére:

- a határincidensek megnövekedése,
- az olasz túlnépesedés megoldása.

Mindkét ok csak reprezentatív célt szolgált. Az elsőben említett határincidensek nem emelkedtek olyan mértékben, ami szükségessé tette volna az ilyen lépéseket. A második ok megoldását pedig elsősorban az amerikai kivándorlás jelentette, ez azonban az amerikai korlátozó intézkedések miatt megszűnt. Ez azonban megint nem lehetett elégséges indok, mivel Etiópia klímája nem igazán megfelelő az európai emberek számára.

Végeredményben tehát nem egyébről volt szó, mint egy terjeszkedésre beállított nagyhatalom hódító törekvéséről, amit Mussolini a fasizmus elméletének és mentalitásának megfelelően indokolt egyidejűleg a régi kolonialista hagyományokra is támaszkodva. Valójában Mussolini a „nagy Olaszország” megteremtéséért, a Római Birodalom feltámasztásáért indult harcba. A kiválasztott időpontot az indokolta, hogy meg akarta előzni azt a pillanatot, amikor Németország akcióképes lesz Közép-Európában. A hadjárat elhatározásakor Mussolini valóban azt hitte, hogy az afrikai kirándulást francia támogatás és angol

semlegesség mellett hamar befejezheti, és utána erőben meggyarapodva fogadhatja a németeket a Brenner-hágón. (Teljesen elhibázott és elavult nézeteket tükrözött ez az elgondolása.) Az akció ellenzőit (köztük külügyminiszterét) leváltotta, amivel személyes hatalmát tovább erősítette. Ráadásul a szituáció alkalmas volt a nacionalista hangulat felkeltésére és a nemzeti hiúság táplálására. Mihelyt Anglia fenyegető árnyként jelent meg, az olaszok azt is kezdték elhinni, hogy Etiópia veszélyezteti Olaszország biztonságát. Ugyanakkor egy modern hadsereggel lényegében nem rendelkező, a technikát nem ismerő nép elleni háború nagy győzelemmel



ETIÓPIA MEGMENTÉSÉÉRT: A CSÁSZÁR CHURCHILLNÉL

kecsegtetett. A régi hódítási kísérlet kudarca indokul szolgált az újabbhoz. Mindent összevetve a háború jó eszköznek tűnt a fasiszta rendszer iránti lelkesedés fenntartására és fokozására.

A hadjárat

1935. október 3-án, a hajnali órákban az olasz csapatok két szakaszon átlépték az etióp határt. Ezzel kialakult az első világháború óta az első igazi háborús feszültség, amely egyúttal a második világháborút közvetlenül megelőző szakasz nyitánya volt. Az október 3-i olasz lapok közölték, hogy az etióp csapatok megkezdték az ellenségeskedést, amire az olasz hadsereg védekezni kényszerült. Bár az olasz támadás északon Eritreából, délkeleten pedig Olasz Szomália irányából egyszerre indult meg, az olasz emberi és anyagi erők javát északon összpontosították. Az eritreai csapatok szinte akadály nélkül az aszmarai fennsíkon nyomultak előre. Negyedikén ütköztek először szervezett etióp ellenállásba, amikor is az északi etióp hadsereg egy kisebb csoportjával csatára került sor. Délkeleten, Ogaden tartományban, az olasz csapatok a helyi lakosság szervezetlen ellenállásba ütköztek. Ezen a vidéken az olaszok már az első naptól igyekeztek a lakosságot maguk mellé állítani, tudva, hogy a szomáli, galla és egyéb népek elégedetlenek a központi etióp uralommal.

A támadás megindításának pillanatában Olaszország még nem fejezte be teljesen a csapatok és a felszerelés szállítását Kelet-Afrikába. A három olasz gyarmaton ekkor 15 hadosztály és két csonka, milicistákból álló, egyenként 14 zászlóaljnyi csonka hadosztály állomásozott. Mindebből három hadosztálynak bennszülöttek, kettőnek pedig úgynevezett feketeingesek voltak a tagjai. Az afrikai olasz erők összesen 300 000 katonát tömöríthettek felszerelve a hadviselés akkor legmodernebb eszközeivel: harckocsikkal, gyorsan mozgó, kisméretű páncélos autókkal, repülőgépekkel. Az északi hadszíntéren 126, délen 38

repülőgép állt rendelkezésükre; ezt a számot a hadjárat folyamán összesen kb. 1000-re emelték. Az olasz haderő három nagy csoportra tagolódott. A Líbiában állomásozó erők parancsnoka Balbo tábornagy, az Eritreából támadóké De Bono tábornok, a Szomáliából megindulóké Graziani tábornok volt. Az egész afrikai operációt De Bono tábornok irányította. Az olaszok fölénye elsősorban azonban technikai volt. Mindaddig ez volt a legnagyobb szabású gyarmati vállalkozás.

Az olaszokkal szemben álló állandó etióp hadsereg ugyanekkor 100 000 főre rúgott.



AZ ETIÓP ELIT

Ennyi volt az etióp hadsereg magva, amelyről el lehetett mondani, hogy tagjai fel vannak fegyverezve, vagyis minden katona rendelkezett valamilyen fegyverrel, ha a jelentős részüik régen el is avult. A császár fegyvervásárlási kísérletei jelentősebb hitel, vagy kölcsön híján nem vezettek számottevő eredményre. Mindössze annyit sikerült elérnie, hogy a támadást megelőzően nagyobb mennyiségű hadianyaghoz jutott angol, belga, német és japán forrásokból. Így végeredményben ez a „jól felszerelt”, 100 000 főnyi elit hadsereg is jórészt csak puskákkal és első világháborús géppuskákkal rendelkezett, repülőgépe és tankja pedig egyáltalán nem volt. Még kedvezőtlenebb viszonyok uralkodtak az egyes tartományi fejedelmek által kiállított csapatoknál. Ezeknek tagjai inkább hadrakelt parasztok, pásztorok, vadászok voltak, mintsem katonák. Egyenruhát nem kaptak, szállító eszközökkel nem rendelkeztek, élelmezésükről gondoskodtak, még fegyverük is alig akadt. A mozgósított etióp férfiak száma a támadás pillanatában kb. 350 000 fő volt. Négy nagyobb egységre tagolták őket. A legnagyobb erőt, amely magában foglalta a központi etióp hadsereget is, a mintegy 200 000 főből álló északi hadsereg képezte Rasz Szejum főparancsnoksága alatt. A keleti csoport csakúgy, mint a déli, 70-70 000 főt számlált; a negyedik csoport képezte az úgynevezett főtartalékot.

A katonák számát tekintve tehát nagyjából azonos erők álltak egymással szemben. Harci feltételeik azonban nagyon eltérőek voltak. Az etiópok egyetlen előnye a helyismeret volt, ami a hegyes, erdős területen a gerillaharcmodorban jól megmutatkozott.

Az október 3-án megindított hadműveletek körülbelül két hétig tartottak, és ez alatt komolyabb csatározásra csak északon került sor. Október 5-én az olasz egységek elfoglalták Adigrat helységet, majd 6-án hajnalban erős tüzérségi előkészítés után támadást indítottak az Aduától északra állomásozó etióp erők ellen, s azok szétverése után a délelőtt folyamán bevonultak Aduába. Ezt követően Akszumért indítottak rohamot, és hosszabb, heves csatározások után be is vették a várost. 8-án és 9-én etióp ellentámadást kellett visszaverniük, majd Adua háta mögött jelentős partizánerekkel keveredtek harcba. Akszumot október 10-én az etiópok visszaszerezték, s az olaszoknak csak újabb nehézségek és áldozatok árán, 14-én sikerült ismét elfoglalniuk. Ezután északon hosszabb ideig nem került sor újabb támadó hadmozdulatokra. Délkeleten az olaszok nem találtak számottevő ellenállásra, kivéve a nevezetes Val-Val-övezetet, amelyet az etiópok birtokukba vettek. Itt az olaszok előrenyomulása egyébként csaknem háborítatlanul folyt Harar város irányába. A császár ezen a frontszakaszon visszavonulást rendelt el. Eközben Brit Szomálián át főleg Csehszlovákiától nagyobb mennyiségű fegyver és lőszer érkezett az országba. Délen az olaszok nemcsak bombázó repülőgépeket vetettek be, hanem a hivatalos jelentések szerint több ízben gázt is használtak. A frontok október 15-e körül megállapodtak. Az olaszok egyik fronton sem kezdtek újabb, nagyobb arányú támadó hadműveletbe. Ennek több oka volt. A katonai ok az lehetett, hogy a már elfoglalt vonalakra akarták szállítani a további előnyomuláshoz szükséges utánpótlást. A politikai ok abban rejlett, hogy egy-egy elfoglalt területet, mielőtt tovább merészkedtek volna, előbb mindig pacifikálni igyekeztek, azaz különféle módszerekkel igyekeztek letörni a helyi ellenállást. A harmadik ok pedig diplomáciai volt, mivel Mussolini ki akarta várni a világ közvéleményének reakcióját. Elképzelhető, hogy az esetleges tárgyalásokra igyekezett időt biztosítani. Anglia az olasz lépésekre csapatösszevonásokkal reagált Egyiptomban és Brit Szomáliában.

A következő napokban a figyelem a Népszövetség felé fordult. Az olaszok azzal érveltek, hogy ha a Népszövetség szankciókkal él, akkor kilép a szövetségből. Az angolok ragaszkodtak

a teljes embargóhoz, de végül csak fegyverbeviteli, hitel-, és pénzügyi tilalmat vezettek be. Azonban ezeket a tilalmakat több ország nem tartotta be (Svájc, Jugoszlávia, Ausztria). Az Egyesült Államok tovább folytatta semleges politikáját. A Népszövetség végül Olaszország és a háború szempontjából létfontosságú olaj, és szén bevitelét nem korlátozta. Így végeredményben semmi érdemleges nem történt, ami megállíthatta volna az olaszok további harci cselekményeit. Ezalatt hidegültek el végleg a francia–olasz kapcsolatok is.

Az olasz–etióp háború volt az első olyan gyarmati háború a történelem folyamán, amelyben a gyarmatosító ország tömegpusztító fegyvereket alkalmazott a védtelen hazai lakossággal szemben. A háborút az olaszok elsősorban gépekkel vívták, így tömegméretekben kipróbálhatták az új típusú eszközöket. Az etiópiai háború ebben a tekintetben is megelőzte a spanyol polgárháborút. Azonban azt is el kell ismerni, hogy az olasz haditechnika és taktika több tekintetben is megbukott. Az olasz hadászatot az jellemezte, hogy a tervezett támadási szakaszon, erős tüzéségi előkészítés után, amelyet bombázókkal végeztek, könnyű harcokocsik nyomultak előre. Ezeket követte a bennszülött lakosságból álló gyalogság, amely a közelharcot megvívta, s csak utánuk jelentek meg az olaszok, hogy a terepet megszállják. Utakat építettek, biztosították az utánpótlást, felvonultatták a tartalékot, s csak ezután kezdtek a következő zóna meghódításához. A hadjárat harcászati célja az etióp haderő zömének megsemmisítése volt egy döntő ütközetben, s ezt követően a főváros elfoglalása.

Az akció elhúzódott. Az olaszok nem tudták kicsikarni a döntő ütközetet, az elfoglalt területek jelentős részét nem voltak képesek pacifikálni, s ugyanakkor veszteségeik egyre nőttek. Az olaszok problémái a szállítóeszközöknél kezdődtek, mivel azok általában nem tudtak megbirkózni a tereppel és a klímával. A bombázások sem érték el teljesen céljukat, stratégiai jelentőségük nem volt, hiszen kiépített utak nem nagyon voltak az országban. A bombázások egyedül a lakosság gyilkolására és megfélemlítésére voltak használhatóak. Az embervadászatban részt vettek a könnyű olasz vadászrepülőök is. Nem volt ritka az sem, hogy kijelölt vöröskeresztes kórházakat is támadtak. A kegyetlen gyilkolással az olaszok csak azt érték el, hogy maguk ellen bősítették az etiópokat; olasz katonának nem volt tanácsos fogásba esnie. A császár erői direkt lassították az olasz támadást, kitértek az összecsapások elől, nem vállaltak nagyobb csatákat, lesből támadtak inkább, ezzel komoly veszteségeket okozva az olasz csapatoknak mind erőben, mind harci morálban. Az etióp csapatok helyzetét tovább nehezítette az is, hogy ellátásukat nem oldották meg megfelelően, így azok egyre többször ragadtatták magukat a lakosság megsarcolására. Az etióp csapatok ráadásul a fegyelmet sem ismerték, így sokszor még a lehetséges védekezési módokat sem alkalmazták.

Miután a támadó olasz egységek október közepén elérték Akszumot, a front jó időre megmerevedett. Ugyanakkor délen, a Sibeli-folyó vidékén is megálltak az olaszok, s ezt követően csak lassan, szinte tapogatózva haladtak előre. Október 27-én északon megmozdultak, de ez az akciójuk szinte azonnal megtorpant. Nehezen érték csak el a Takkaze-folyót, ahol ismét hosszabb időre megálltak. Az olaszok november 8-án elfoglalták Makale városát. Ezt követően az olasz csapatok a Geva folyótól délre eső magaslatokon védelemre rendezkedtek be. Október végétől Graziani tábornok motoros alakulatai a déli hadszíntéren viszonylag könnyebben jutottak előre, mivel a terep nekik kedvezett. Az etióp erőket november közepén Jijiga és Harar környékére vonták vissza. A Graziani-féle hadsereg zöme pedig Korahétól északra, Gabredare területén rendezkedett be védelemre. Ekkorra azonban az etióp erő is felzárkóztak, és erős ellenállást fejtettek ki. Az elkeseredett harcok végeredménye etióp áttörés volt, visszavetették az olaszokat Korahétól északra, és Dagahaburtól

délre is. Több olasz alakulatot is elvágtak a főerőktől. Rasz Nasibu csapatai a Fafan völgyében Korahe felé, Rasz Deszta csapatai pedig az olasz erők nyugati oldala ellen támadtak. Az állandó olasz légitámadások ellenére nyomultak előre Dolo felé. Az olaszok ezért feladták támadásukat, s Graziani átcsoportosította erőit: zömében Dolónál vonta össze erőit. Ezt követően egészen január második feléig a déli fronton változatlan maradt a helyzet. Az olasz csapatok csak aktív védekezést fejtettek ki. Alapjában véve hasonló helyzet alakult ki az északi fronton is, azzal a különbséggel, hogy az etióp erők elitje és számszerű többsége itt állomásozott, és Hailé Szelasszié ezen a területen szándékozott nagyobb ellentámadást kibontakoztatni. November második hetében etióp csapatösszevonásokat hajtottak végre Amba Alagi körzetében. Az olaszok az aktív partizántevékenység miatt ezt nem tudták megakadályozni. Végeredményben tehát az történt, hogy az olaszok első sikereiket sem északon, sem délen nem tudták győzelemre váltani. A pozíciók biztosítására az olaszoknak újabb hadosztály bevetését kellett elhatározniuk. A nagy hangon reklámozott győzelmek a valóságban kudarcokat takartak. Ennek következtében Mussolini november közepén leváltotta De Bono tábornokot. A főparancsnokságot Badoglio tábornagy, az olasz hadsereg vezérkari főnöke vette át. Badoglio kinevezése nem hozott gyors változást a frontok helyzetében, bár újabb erősítéseket is bevetettek.

November második felében minden jel arra mutatott, hogy Hailé Szelasszié csapatai támadásra készülnek. A Makalétól délre összevont csapatok zöme a legjobban képzett és felszerelt császári haderőhöz tartozott. A császár főhadiszállását Daséba helyezte át, s onnan irányította az etióp erők felvonulását. Az olaszok további várakozásra voltak kárhóztatva, s az egész novembert partizánok vadászataival töltötték. December 15-re virradóan egy körülbelül 3000 főnyi etióp egység Akszumtól délnyugatra, a Takkaze-folyó mentén támadást indított, s az olasz csapatokat mintegy 20 kilométerrel visszavetette. Az olaszok jelentős veszteségeket szenvedtek. Ugyanakkor Tembien vidékén, a Geva folyótól északra, továbbá a Takkazétól északra is heves harcok folytak. Az etiópiiai jelentős területeket visszafoglaltak, s január első felében addisz-abebai hírek szerint már az egész Tembien-vidék a kezükben volt. Megközelítették a Gabar folyót. Erődítési munkálatokat végeztek, majd többször rajtaütöttek a makalei olasz védelmi állásokon. Végeredményben január közepére az olaszok az északi és déli fronton egyaránt kénytelenek voltak visszavonni előretolt állásaikat. Január végén nagyobb szabású etióp ellentámadás kezdődött. Átmeneti sikereket értek el, súlyos veszteségeket és nagy nehézségeket okozva az olasz hadvezetőségnek. A támadás végül összeomlott. A győzelmek ellenére január–februárban a császár hadseregében a bomlás jelei mutatkoztak. Ezt használta ki Badoglio tábornagy az összehangolt olasz támadás megindítására.

Ezalatt a tárgyalások tovább folytak a Népszövetség és a különböző politikai színtereken. Mussolini tárgyalási alpnak Etiópia átadását tekintette, amit Anglia és Franciaország elképzelhetetlennek tartottak. Így a Népszövetség az olajszankciók bevezetésével fenyegette meg Olaszországot. Mussolini időhúzó és megtévesztő politikája végül sikeres volt. A tárgyalások idején végig azt hangsúlyozta, hogy Olaszország a nyersanyagokból tetemes tartalékokkal rendelkezik, így nem érnének semmit a szankciók. A blöff teljes mértékben bejött. Mikor 1936. március 2-án a tizennyolcas bizottság tagjai összegyűltek, hogy a szakértő bizottság jelentése alapján döntsenek a szankció ügyében, már senki sem gondolt komolyan az olajembargó kimondására. Ráadásul ennek bevezetésével sem oldódott volna meg minden, hiszen nem biztos, hogy mindenki betartotta volna. Tehát el lehet mondani, hogy

Etiópiát feláldozták az európai békéért és erőegyensúlyért. Olaszország szinte az egész hadjárat alatt zöld utat kapott terveit végrehajtására. Ráadásul Hitler kihasználva a kialakult helyzetet 1936. március 7-én hajnalban bevonult a rajnai demilitarizált övezetbe, valamint bejelentette a locarnói szerződés megszüntét.

Győzelem!

Az olasz hadsereg február 15-én az etiópiai északi fronton Makalétól délre támadásba lendült, s elfoglalta az Amba Aradam hegyvonulatot. Az áttörésnél a császár csapatai jelentékeny veszteségeket szenvedtek. Ezt követően az olaszok nyugati irányba támadtak, s a Tembien vidékén álló etióp erőket rohamozták meg. Közben délen Graziani is elindult Rasz Nasibu hadserege ellen. Az olaszok északon hamarosan elérték Aderat területét, majd 28-án birtokba vették Amba Alagit. A hó végén Tembien környékén is befejeződtek a kemény küzdelmek; az olaszok bekerítették és felmorzsolták az ellenséges csapatok nagy részét. Ezután ismét Takkaze felé nyomultak előre, akkor már minden komolyabb ellenállás nélkül. Elfoglalták Alkadra vidékét, s március közepén elérték az Asangi-tóhoz. Itt vonta össze a császár legjobb csapatait, s döntő ütközetre készült. Döntése nem volt szerencsés, minthogy előre lehetett látni az etióp erők vereségét és felmorzsolódását. Támadását a császár március 31-án indította meg, s napokon belül katasztrofális vereséget szenvedett. Az összeomlás után megnyílt az olaszok előtt az Addisz-Abebába vezető út. Ilyen körülmények között természetesen már nem volt érdekes, mi történik Genfben. A Népszövetség egyébként is német lépéssel volt elfoglalva. Az olaszok eközben szinte zavartalanul nyomultak előre. Graziani is jelentős előrehaladást tett, s elfoglalta Neghellit, ami kb. 200 kilométerre fekszik a határtól. Az olaszok északon elfoglalták Gondart, majd gyors iramban közeledtek a főváros felé. A császár május 2-án Djiboutin keresztül elmenekült, s egy angol hadihajó fedélzetén Palesztinába távozott. Ezt követően a rendetlenül visszaözönlő etióp csapatok valóságos anarchiát idéztek elő Addisz-Abebában. A közigazgatás teljesen megszűnt. Az olaszok Badoglio tábornok vezetésével május 5-én bevonultak a fővárosba. Bár az olaszok ekkor még csak az ország felét szállták meg, Mussolini még ezen a napon bejelentette a háború diadalmas befejezését, Etiópia bekebelezését és az „Olasz Birodalom” megalapítását. Május 9-én a Fasiszta Nagytanács formailag is deklarálta az etiópiai olasz fennhatóságot. Ezzel a lépéssel szinte minden érvényben lévő szerződést megszegtek. Az elkövetkezendő napokban sem történt semmilyen retorzió Olaszországgal szemben. Június 20-án az Egyesült Államok visszavonta az embargókat. Július 15-én a Népszövetség is feloldotta a szankciókat, ezzel hivatalosan is beismerve az olasz-etióp háború befejezését. Az olaszoknak ezzel még nem sikerült teljesen pacifikálni az országot, ez csak ez év októberére valósult meg. Rövid időn belül az Egyesült Államokon kívül – valamilyen formában – mindenki elismerte Etiópia annexióját. 1936 végére az olasz-etióp háború végleg lekerült a nemzetközi tárgyalások napirendjéről.



TŰZ!

A háború egyik következményeként azt lehet megállapítani, hogy kialakultak a második

világháború katonai táborai. Egyértelműen meg lehet állapítani, hogy elsődleges szempont mindig az európai béke, és status quo megtartása volt, bármi áron. Továbbá az olaszok „dicsőséges” előrenyomulása előrevetítette második világháborús eredményeiket, taktikájuk elavultságát, technikai lemaradásukat. Az olasz–etióp háború tipikus példa volt az európai nagyhatalmak politikai céljainak megvalósítására, valamint az első világháború óta kifejlesztett új fegyverek kipróbálására is ideális terepet nyújtott.

Felhasznált irodalom

ORMOS MÁRIA: *Háború Etiópia földjén*. Budapest, 1970, Kossuth.

GÁRDOS MIKLÓS (szerk.): *Az olasz–etióp háború*. Évfordulók: 1985. 317–323.

GÁRDOS MIKLÓS: *A panoptikum raktára*. Budapest, 1980.

ORMOS MÁRIA: *Mussolini: politikai életrajz*. Budapest, 1987, Kossuth.

KIS ALADÁR: *A Duce*. Budapest, 1989, Zrínyi.

KOTECZKI ISTVÁN

A magyar légierő megszervezése és a kárpátaljai hadművelet légi eseményei

1. Előszó

1939. március 15-én az önálló Szlovákia kikiáltását, illetve a Cseh–Morva Protektorátus létrehozását követően a magyar hadsereg megindította hadműveleteit Kárpátalja visszaszerzésére. Március 17-ére elérték a lengyel határt, majd néhány nappal később március 23-án – kihasználva a térségben fennálló, még nem rögzített államhatárok és geopolitikai érdekeltségek adta lehetőséget – folytatta előrenyomulását Szlovákia területén északkeleti irányban Kassa és Eperjes felé, hogy minél nagyobb területi nyereségre tehesen szert északi szomszédja kárára a revízió végrehajtása okán. E hadműveletben a harcok során a papíron még csak egy éve létező magyar légierő, a Magyar Királyi Honvéd Légierő is átesett a tűzkeresztségen, tevékenyen kivette a részét a hadi tevékenységből, sőt, kiváló eredménnyel, 9:0 légyőzelem-aránnyal zárta a hadjáratot. Ezekről a légi harcokkal, valamint a fegyvernem trianoni békeszerződéstől az első éles bevetéséig történő időszakkal szeretném a tisztelt olvasót megismertetni.

2. A magyar légierő a trianoni békeszerződés után, a teljes rejtés időszakában (1923–27)

Az 1918–19-es magyarországi forradalmi események, a belgrádi konvenció, az újabb és újabb diplomáciai jegyzékek a szinte havonta változó végleges demarkációs vonal kijelöléséről világossá tették, hogy a Nagy Háborút követő béke merőben más lesz, mint az eddigi fegyveres összecsapásokat lezáró szerződések. Az illetékesek ezért igyekeztek a nemzeti vagyont minél nagyobb mennyiségben meg- és átmenteni. Konkrétan a fegyveres erők

részéről a Hadügyminisztérium légügyi osztálya már 1919-ben kezdeményezte, hogy légi-erőt mentsek át a polgári légi forgalomba, hogy szükség esetén reaktiválható legyen.¹ A magyar kormány előtt 1920 február óta ismertek voltak a készülő magyar békediktátum repülést tiltó pontjai. Ezért az aláírást megelőzve már elkezdték a fedőszervek létrehozását. A légierő parancsnoksága Petróczy István alezredes vezetésével ezután Kereskedelmi Minisztérium Légiforgalmi Szakosztályaként működött. A repülő erőket a Magyar Aeroforgalmi Rt. – MAEORT – alá rendelték. A legtöbb repülőgépet leszerelték és elrejtették, a bombázó és felderítő típusokat pedig utasgéppé minősítették át. A vadászgépekből postagépek lettek. 1920. június 4-e után a Légügyi Ellenőrző Bizottság – az antant ellenőrző szerve – a még fellelt repülőipart és gépállományt megsemmisítette.

Trianon olyan hadsereget teremtett, amely a minimális védelmi feladatokat sem tudta ellátni. Megszüntették az általános hadkötelezettséget, a létszámot 35 000 főben maximalták – ebből 1750 fő lehetett tiszt –, s csak belső rendfenntartó és határőr feladatok végrehajtására alkalmazhatták. A hadianyagimportot megtiltották, az országban mindössze egy hadianyaggyár működhetett, állami ellenőrzés mellett. Páncélosok, repülők, léghajók, fenntartása, importja, gyártása szintén tilos volt.²

1923-tól újraindulhatott a repülőgépgyártás, de csak szigorú korlátozásokkal. Ezeket a megszorító rendelkezéseket a magyar szervek, ahol csak tudták, kijátszották, s a gépeket folyamatosan mozgatták Szeged, Szombathely és Székesfehérvár–Sóstó repülőterek között. A légierő parancsnokságát Légügyi Hivatal néven szervezték át; a légi csendőrség lett az új légierő magja, 548 géppel.³ Az első harci alakulatok 1926–27-ben álltak fel. A rejtett alapfokú pilótaképzés Szombathelyen, a harci kiképzés Szegeden folyt. Az alakulatokat időjelző és légiposta csoportoknak álcázták. A teljes rejtés időszakában kilenc repülőszázad működött három repülőosztályba szervezve.

3. A légierő a politikai enyhülés időszakától a bledi konferenciáig (1925–1938)

A politikai enyhülés 1925-től, a locarnói konferenciától számítható. Az 1927-es párizsi egyezmény lazított a repülőgépgyártás szigorú korlátozásán, és megszüntette a *Légügyi Ellenőrző Bizottságot*. 1928-ban a magyar kormány szerint magára vállalta a légi tevékenység nyilvántartását és jelentését a Népszövetségnek. Amellett számíthatott az ország Mussolini diplomáciai támogatására is. A húszas évek végén nagymértékben emeltek a repülőállomány létszámát. 1928-ban Bethlen István miniszterelnök 300 millió pengős katonai kölcsönt és 400 repülőgépet kért a ducétól, valamint utasították a Weiss Manfréd-gyárat, hogy rendelkezjék be repülőgépgyártásra. Cserébe az állam kötelezettséget vállalt, hogy átvesz évente 50 darab repülőgépet, és a megrendelések 60%-át biztosítja Weiss Manfréd Repülőgépgyár és Motorgyár Rt.-nek.⁴ 1929-ben magyar delegáció utazott Olaszországba, hogy kiválassza a légierő vadász- és bombázógepeit. Magyar kérésre a Caproni bombázókat Jupiter motorokkal szerelték – ezek lettek a Ca-101bis típusok. Vadászként a FIAT Cr-20 repülőgépet ajánlották.⁵ 1931-től már a légierő alakulatai is rész vettek a hadgyakorlatokon; ez évben három közelfelderítő, egy távolfelderítő, egy vadász- és egy bombázószázad működött. 1932-ben érkezett 12 darab FIAT Cr-20bis repülőgép, 1933-ban pedig a Cr-30-as típus.⁶ 1935–36-tól 76 darab FIAT Cr-32-est, 66 darab Junkers Ju-86-ost, 46 darab Heinkel He-46-ost, 18 darab He-70-est és 3 darab Ju-52-est kapott a légierő.⁷ 1938-ig

mindössze egyetlen hazai típus gyártását kezdték meg, a WM-21 közelfelderítőjét, holott a hazai repülőgépgyártás fejlesztése is a kormányzat tervei között szerepelt. Az 1938. augusztus 20-23-át követő bledi konferencián aláírt egyezmény után lehetőség nyílt a legális fejlesztésre – Magyarország kötelezte magát, hogy revíziós igényeit nem fogja fegyveres úton érvényesíteni, cserébe a kisantant államok elismerték hazánk fegyverkezési jogát. Ez évben megalakult az önálló Magyar Királyi Honvéd Légierő egy vadászrepülő-ezreddel (két osztállyal és három-három századdal), két bombázóezreddel (2. bombázóezred első éjjeli osztálya két századdal, a második nappali osztály három századdal; 3. nappali bombázóezred hat századdal) és egy önálló távolfelderítő repülőosztály (két század). A hét közelfelderítő század a hadtestparancsnokságnak lett alárendelve.⁸

4. A Dél-Olasz Repülő Tanfolyam (D. R. T.)

Az újonnan beszerzett gépeken megindult ki- és átképzés hamarosan komoly áldozatokat követelt. Nemcsak a repülőgépek semmisültek meg, hanem a személyi állomány is halálos veszteségeket szenvedett. A Magyar Királyi Honvédség felállított egy bizottságot, melynek többek között az is feladata volt, hogy tájékozódjon a légierő állapotáról. Ebbe beletartozott a személyzet helyzete, a repülőanyag-vásárlás, a pénzügyi finanszírozás, a repülőterek minősége, stb. A jelentést 1938. augusztus 24-én leiratban küldték el a honvédelmi miniszternek. Megállapították, hogy a baleseteket a repülőgépek elhasználtsága, korszerűtlensége okozta. „Lassú járatú gyakorló repülőgépeken kiképzett pilóta- és megfigyelő személyzet nem működhet kifogástalanul a sokkal nagyobb sebességű hadigépeken. Modern, gyorsjáratú gépek megfelelő számban való beállítása nélkül a kiképzés sem lehet megfelelő.”⁹ Pilótákban és kiképzőtisztekben nem biztosított az utánpótlás, valamint hiányzik „egy második pilótaiskola, miután a jelenlegi nem tudja kiképezni a szükségletet és a kiképzést csak a polgári pilóta fokig tudja elvégezni. A tábori alakulatokhoz szükséges személyzetharci kiképzése a tábori alakulatokat terheli... a kiképzés a követelményekkel nem tud lépést tartani.” Még a bizottság felállítása előtt magyar részről felmerült a kérés 200 fő növendék olaszországi kiképzésére. A Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium illetékesei felkérték Eraldo Illari tábornokot, a Ministro dell' Aeronautica Italiana elnöki osztályának vezetőjét, hogy kétszáz növendék harci pilótává történő kiképzésére előzetes tervet készítsen. Ő ezt elvégezte, s a tervet a római magyar katonai attasén keresztül eljuttatta a Magyar Királyi Honvéd Légierő parancsnokához, aki néhány kiegészítéssel elfogadhatónak minősítette (pl.: olasz–magyar kiképzés összehangolása, fegyelmi felelősségre vonás szabályozása, műszaki képzés biztosítása, kísérőszemélyzetbe olaszul beszélő tisztek és altisztek kerüljenek). A Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium szervezett egy előzetes képzést 250 fő részére, ebből választották ki azt a 200 embert, akiket a Dél-Olasz Repülő Tanfolyamra (D. R. T.) delegáltak. A kontingens tíz altiszt és öt tiszt kíséretében 1938. október 15-én érkezett meg Grottagliébe. A kiképzés október 18-án kezdődött.

A D. R. T. két részre oszlott: tiszti és altiszti képzésre. A tanulmányok befejezése után a növendékek vizsgát tettek, s csak a sikeres katonai képesítés után kapták meg a pilóta-ormesteri rendfokozatot. Az oktatás iskola repülőgépeken indult, elméleti tananyaggal egybekötve (aerodinamikai-, sárkány-, motor-, fegyverzet-, rádióismeretek). A befejezés hadi-repülőgépeken való gyakorlórepülésekkel történt. Válogatás alapján 50 főt felderítő, 60 főt vadász, 90 főt pedig bombázópilótává képeztek. A tanfolyam személyenként 80 óra volt,

ebből 60 óra repülés gyakorló gépen, 20 óra harci gépen. 1938. december 28-án a két ország légügyi minisztere aláírta a D. R. T.-szerződést. Eraldo Illari kijelentette, ha a kiképzést nem sikerül a tervezett nyolc hónap alatt végrehajtani, meghosszabbítják azt négy hónappal a térítési összeg változtatása nélkül. A rendelkezésre álló gépállomány alacsony száma miatt a tervezett határidőt nem tudták tartani. Előfordult például, hogy egyetlen repülőgép sem volt üzemképes állapotban. A római magyar katonai attasé konzultált Illarival, a tábornok elrendelte, hogy biztosítsanak elegendő számú repülőgépet és több oktatópilótát küldött Grottagliébe.

A kiképzés 1940. májusra fejeződött be. Összesen 178 fő végzett. Egyetlen halálos áldozat volt, *Megyery Móczer László* karpaszományos őrmester. A tanfolyam lezárása, az adminisztráció és a végelszámolás augusztusra ért véget.⁹

5. Az első bécsi döntéstől a kárpátaljai bevonulásig

1938 szeptemberben Münchenben Európa jövőjére nézve döntő jellegű megállapodás született: a francia és az angol diplomácia beleegyezett a Szudéta-vidék Németországhoz csatolásához. Kissé erőteljesebben fogalmazva úgy is mondhatnánk, hogy Daladier és Chamberlain miniszterelnökök – Mussolini asszisztálásával – feláldozták Csehszlovákiát a Hitlerrel való béke érdekében – adott szavuk ellenére. Ez a döntést precedenst jelentett a magyar revízió ügyében is; 1938. november 2-án megtörtént az első terület-visszacsatolás: a Felvidék déli része „hazatért”. Ennek eléréséhez azonban nemcsak a tárgyalóasztal mellett folytak komoly harcok...

Az első légi incidensek még 1938 nyarán történtek. Csehszlovák felderítő repülőgépek ellenőrizték, vannak-e magyar katonai előkészületek. A légvédelem a berepüléseket nem tudta megakadályozni, az 1/1. íjász (1. vadászrezd 1. század) vadászszázad folyamatosan őrzőjáratozott a Duna vonalán. Egy ilyen ellenőrző repülés során Pongrácz László és kísérelője egy határsértő repülőgépet üldözve, behatolt Csehszlovákia légtérébe, majd Érsekújvár felett tüzet nyitott ellenfelére. Az esetet diplomáciai tiltakozás, majd katonai felelősségre vonás követte; Pongráczot felfüggesztették, a légierő parancsnoksága pedig elrendelte, hogy a repülőgépek maximum 5 km-re közelíthetik meg a határvonalat.¹⁰ A bécsi döntés előtt is folytak az intenzív berepülések, röpcédulákat szórtak Szőgye-Vének (Szigetköz délnyugati részén), Komárom és Tatabánya környékén. Minderről csendőrségi jelentés is beszámolt.¹¹ Történt magyar berepülés is a visszacsatolandó területek fölé november 3–6. között, de ezután megszűntek.

A magyar politikai vezetés revízió e látványos első sikere után már tudatosan készült a Kárpátalja visszaszerzésére – akár fegyveres erővel, önálló akció keretében is. Teleki Pál e terület megszerzését a történelmi határon kívül az ország mozgásterének növelése céljából is fontosnak tartotta.¹² A „nagypolitika” eseményei mondhatni a kezére játszottak. 1939. március 13-án Berlinben végleges döntést hoztak a csehszlovák kérdésről. Budapestet is értesítették, engedélyezve az önálló kárpátaljai katonai akciót, melyet előzőleg keményen elleneztek a németek. Március 14-én kikiáltották a Szlovák Köztársaságot, 15-én a németek bevonultak Prágába, és létrehozták a Cseh–Morva Protektorátust.

A magyar kormány március 13-án elrendelte a harckészültséget, és megkezdte a Kárpátalja visszaszerzésére indított hadművelet végrehajtását. Az itt alakult Volosin-kormányt se a megszűnő csehszlovák, se a magyar vezetés nem ismerte el. A katonai akció 15-én

kezdődött, és 17-én el is érték az egykori lengyel–magyar határt. Mivel ezen a területen eddig – 1920 és 1939 között – államjogi határ nem volt Magyarország és Csehszlovákia között a magyar fél ezt igyekezett kihasználni, s az ellenőrzése alatt álló területet nyugat felé – Kassa és Eperjes irányában – kiterjeszteni. A hivatalos magyar álláspont szerint az Ung folyó völgyének biztosítása a kárpátaljai hadművelet folytatásának célja.

A néhány napos szlovák légielő azonban felvette a harcot.

Áttelepítették Pápáról a 3/II. bombázóosztály (3. bombázóezred 2. osztálya) két századát, a 3/4. Sárkányt és a 3/5. Hüvelyk Matyit (3. bombázóezred 4. és 5. százada); Veszprémből a 3/3. Sárga vihar századot Debrecenbe, az 1/1. íjász vadászszázadot Ungvárra, az 1/2. Ludas Matyit Miskolcra, az 1/3. Pumát pedig Csap táborig repülőterére; gépeik itt beleragadtak a sárba. Az 1. önálló távfelderítő osztály gépeit Kecskeméten helyezték el. A vadászszázadokban 9-9 FIAT Cr-32, a bombázóknál Junkers Ju-86 K2, a felderítőknél 18 Heinkel He-70 típusú repülőgépet vontak össze.¹³ A szlovák légielő körülbelül 70 repülőgéppel – Avia B-534 vadász-, Letov Š-328 felderítő-bombázó és Avia B-71 bombázógépekkel – Igló és Sebartova (Eperjes) repülőterére települt. A magyar csapatok március 23-án kezdték meg a hadműveleteket, a szlovákok 3-3 Š-328-assal támadták a felvonulást. A bombázókat három B-534 fedezte, egyiküket a magyar légvédelem lelőtte. Az egyik Š-328 is találatot kapott, de vissza tudott térni a bázisára. Délután három B-534 támadta a páncélos és gépesített csapatokat, a légvédelem ismét lelőtt egyet, a pilóta életét veszítette. 24-én a készségi raj három Cr-32-ese megtámadott 6-6 B-534-est Szobránc térségében. Kettőt lelőttek, egyet megrongáltak – ez utóbbi kényszerleszállt – saját veszteség nélkül. Aznap délelőtt Szobránc és Lodomirov között bombatámadás érte a 2. gépkocsizó tüzérszázad oszlopát. Több gépjármű megsemmisült. Ungvárt is bombázták, itt a légvédelem az egyik Š-328-ast lelőtte. Délután a légielő parancsnoksága elrendelte Igló repülőterének bombázását. A feladat végrehajtására a 3/4. Sárkány és a 3/5. Ludas Matyi századokat jelölték ki. A vadászfedezetet az 1/1. íjász és 1/2. Ludas Matyi adta. A célterület fölé csak a Ludas Matyi kísérte el a bombázókat, az íjász ugyanis – épp a felszállásuk előtt beérkezett riasztás alapján – elfogta a Szobránc felett levő három Š-328 bombázóból és hat B-534-es kísérővadászból álló szlovák köteléket. Az íjászok hat gépet lőttek le saját veszteség nélkül. Az iglói támadás nem egészen úgy sikerült, ahogy tervezték. A 3/5. parancsnoki raja motorhiba miatt 8-10 perces késéssel indult. Hogy a lemaradásukat behozzák, egyenesen Igló irányába repültek. Navigációs tévedés miatt azonban a bombáikat a már visszacsatolt Rozsnyó felett oldották. Halálos áldozat szerencsére nem volt. Kovács Elemér alezredes rajparancsnokot az eset kapcsán leváltották. Ugyanezen század egy másik raja Miskolc üres repterét bombázta; a fennmaradó 12 gép végrehajtotta a feladatot, és veszteség nélkül visszatért Debrecenbe. A kísérővadászok visszafelé repeszbombákkal támadták Sebartova repülőterét; innen azonban már korábban áttelepítették a repülőerőket Iglóra. Március 31-én a két ország aláírta az új határegyezményt, a légielőt visszahelyezték helyőrségeikbe.

Szlovák források szerint¹⁴ azonosítható repülőgépet vesztek, plusz tízet az iglói bombázás idején. A technikai és számbeli fölény ellenére – pl. Iglón három századnyi (27 gép) vadászgépet vontak össze, a B-534-nek jobb és erősebb volt a fegyverzete – a magyar pilóták kivívták a légi uralmat. Köszönhető ez a jobb kiképzésnek – felvidéki harcokban részt vett légi győzelmes pilótákat a D. R. T.-ről rendelték haza egy héttel azelőtt¹⁵ – és az újdonság, a függőleges síkú légi manővereknek. Azonban a légielő parancsnokság hadműveleti kivitelezése több helyen is csorbát szenvedett. Eredetileg öt századnyi – 45 gép – bombázóval

kívántak csapást mérni Igló és Eperjes repülőterére két vadászszázad kíséretében. Kivitelezési hibák miatt – pl. a szombathelyi bombázószázad az alegységparancsnok hibájából lekészte a támadást – nem sikerült, de ennek ellenére a bombázó-alakulatok bevetése véglegesítette a magyar légi fölényt.

A hadműveleteket követően hatalmas katonai és állami ünnepekre került sor. A légi harcokban részt vett pilóták közül többeket vitézzé avattak, s az új fegyvernem, a légierő fantasztikus eredményű bemutatkozása kapcsán többen úgy érezték, beteljesedett Horthy Miklós egy évvel azelőtt, 1938-ban tett jóslata, mely szerint: „lovas nemzet voltunk, repülő nemzet leszünk”.¹⁶ Azt azonban elfelejtették figyelembe venni, hogy nem a teljes csehszlovák légierővel, hanem „csak” a töredékével, az éppen alakuló-átszerveződő szlovák repülőcsapatokkal kellett megküzdeni. Mindez azonban semmit sem von le annak a ténynek az értékéből, hogy a Magyar Királyi Honvéd Légierő kiállta a próbát, s bebizonyította: a modern hadviselés elképzelhetetlen a légierő nélkül.

6. A hadműveletekben részt vett egyes repülőgépek történeti-technikai adatai

FIAT Cr-32

1936. április 26-tól decemberig az olaszok 76 darabot leszállítottak a Légügyi Hivatal részére. A gépállományból hat repülőszázadot alakítottak. A Cr-20-ashoz képest erősebb volt a motorja, könnyebb szerkezetű és kisebb fesztávolságú gép lett, kitűnő manőverező- és műrepülő képességgel. Az olasz fegyverzetet a magyar gyártmányú Gebauer motorgéppuszkákra cserélték. E típusnál a motor végezte kényszermeghajtás révén a töltést, elsütést és az ürítést, így sokkal gyorsabb és megbízhatóbb volt, mint az eredeti gyári példány. 1938-ban az Anschluss után a németek átadtak az osztrák állományból további 32 darab Cr-32-est. 1939 márciusában kilenc légigyőzelmet arattak a típussal.¹⁷

Junkers Ju-86 K2

1936-ban Heinkel a He-111 szállítására tett ajánlatot, de a magyar K-14 motor beépítésének nehézségei miatt az üzlet meghiúsult. A németek viszont vállalták e motorral a Ju-86 szállítását. 1937-től folytak a leszállítások, s 1938-tól már a harckiképzésben is részt vettek. A szombathelyi 2/3. Buzogány és 2/5. Halál, a tapolcai 3/1. Isten nyila és 3/2. Isten kardja, a veszprémi 3/3. Sárga Vihar, valamint a pápai 3/4. Sárkány és a 3/5. Hüvelyk Matyi századokat szerelték fel vele. Első harci bevetésüket 1939 márciusában Igló repülőtere ellen hajtották végre.¹⁸

Heinkel He-70

1937-ben a Magyar Királyi Honvéd Légierő legkorszerűbb gépének számított. Eredetileg a polgári forgalomban alkalmazták. A távolfelderítő változatnál az utasteret egy nagyméretű üzemanyagtartály foglalta el. E típussal szerelték fel az I. önálló távolfelderítő osztály két századát. Repülőgépeik részt vettek az 1939-es kárpátaljai hadműveletekben.¹⁹

Táblázat: *A magyar légierő gépeinek technikai adatai*

Gyár	FIAT	Avia	Letov	Avia	Junkers	Heinkel
Típus	Cr-32 vadászrepülőgép	B-534 vadászrepülőgép	CE-328 közelfelderítő	B-71 bombázó repülőgép	Ju-86K2 bombázó repülőgép	He-70K távolfelderítő
Fesztáv (m)	9,50	9,40	13,71	20,33	22,50	14,80
Hossz	7,45	8,10	10,36	12,27	17,60	11,95
Motor és Teljesítmény	FIAT A30RA 650 LE	Avia HS-12Y 860 LE	Walther-Pegasus II-M2 2 db 580 LE	Avia HS-12Y 2 x 860 LE	2 db WM-K14 2 x 860 LE	WM-K14 860 LE
Max. sebesség	366 km/h	394 km/h	280 km/h	430 km/h	360 km/h	435 km/h
Hatótáv	600 km	500-600 km	700-1200 km	1000 km	1800 km	1200 km
Fegyverzet	2 db 8 mm gépp., 4 db 7,92 mm gépp., 12x2 kg bomba	10-12x2 kg bomba	3 db 7,92 mm gépp., 350 kg bomba	3 db 7,92 mm gépp., 600 kg bomba	3 db 8 mm gépp., 800-1000 kg bomba	1 db 8 mm gépp. ²⁰ -

Felhasznált irodalom

- BORNHARDT ÁTTILA-SÁRHIDAI GYULA-WINKLER LÁSZLÓ: *A Magyar Királyi Honvédség fegyverzete*. Budapest, é. n., Zrínyi Kiadó.
- CSANÁDI-NAGYVÁRADI-WINKLER: *A magyar repülés története*. 2. kiadás. Budapest, 1977, Műszaki Könyvkiadó.
- DOMBRÁDY LÓRÁNT-TÓTH SÁNDOR: *A Magyar Királyi Honvédség. 1919-1945*. Budapest, 1987, Zrínyi Katonai Kiadó.
- M. SZABÓ MIKLÓS: A Magyar Királyi Honvéd Légierő a második világháborúban. In *Magyarország a XX. században*. I. köt. Szekszárd, 1996, Babits Kiadó.
- Magyarország hadtörténete*. II. köt. Budapest, 1985, Zrínyi Katonai Kiadó.
- NAGYVÁRADI SÁNDOR-M. SZABÓ MIKLÓS-WINKLER LÁSZLÓ: *Fejezetek a magyar katonai repülés történetéből*. Budapest, 1986, Műszaki Könyvkiadó.
- PATAKY IVÁN-ROZSOS GYULA-SÁRHIDAI LÁSZLÓ: *Légi háború Magyarországon felett*. I. köt. Budapest, é. n., Zrínyi Kiadó.
- ROMSICS IGNÁC: *Magyarország a XX. században*. Budapest, 1999, Osiris.
- TOP GUN 1992/2., 6. és 1998/2., 3. számai.

Jegyzetek

- ¹ M. Szabó: i. m. 14-15.
- ² Magyarország a XX. században, 321.
- ³ Uo. 323.
- ⁴ M. Szabó: i. m. 16-17.
- ⁵ Csanádi-Nagyvárad-Winkler: i. m. 195.
- ⁶ TOP GUN, 1998/2. sz. 16.
- ⁷ Uo. 16.
- ⁸ Bornhardt-Sárhidai-Winkler: i. m.: 246.
- ⁹ TOP GUN, 1998/3. sz. 40-43.
- ¹⁰ Pataky-Rozsos-Sárhidai: i. m. 20.
- ¹¹ Uo. 20-21.

- ¹² Magyarország a XX. században, 111.
¹³ Dombrády-Tóth: i. m. 135.
¹⁴ Pataky-Rozsos- Sárhidai: i. m. 21. p.
¹⁵ TOP GUN, 1992/2. sz. 19.
¹⁶ SZENTNÉMEDY FERENC: A magyar légierő első diadala. MKSz, 1939. 6. sz. 118. Lásd Szabó: i. m. 32.
¹⁷ Bornhardt-Sárhidai-Winkler: i. m. 332.
¹⁸ Uo. 372.
¹⁹ Uo. 276.
²⁰ Pataky-Rozsos-Sárhidai: i. m. 220.



Számunk szerzői

ÁCS TIBOR tanár (Szeged); ANDÓ JÁNOS tanár (Bugyi); BAKAY KORNÉL régész (Kőszeg); BARICZ ÁRPÁD hallgató (JATE BTK – JGYTF); BODNÁR TAMÁS hallgató (JGYTF); CSONKARÉTI KÁROLY történész (Budapest); ENGI JÓZSEF közlekedéstörténész (Szeged); FORRÓ LAJOS tanár (Szeged); HEGYI GERGELY hallgató (JGYTF); JANCSÁK CSABA tanár (Szeged); KISS GÁBOR FERENC tanár (Szeged); KOTECZKI ISTVÁN hallgató (JATE BTK – JGYTF); KOVÁCS GYÖRGY Phd-hallgató (JATE TTK); MÉSZÁROS CSABA hallgató (JGYTF); NÓTÁRI TAMÁS hallgató (JATE BTK – ÁJTK); RÓNYAI LÁSZLÓ hallgató (JGYTF); VINCZE JÓZSEF hallgató (JGYTF); VÍZVÁRI DÓRA hallgató (JGYTF).